

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונם של סופרים

חכמת המיזוג של אברהם קריב

(סיום)

ג

תחבירו של קריב פשוט וקרוב לתחבירם של מקורותינו הקלאסיים: מקרא ומשנה, אגדה ומדרש. אבל בפשטות הזאת טמונה מורכבות, והיא אינה באה מן המכנים התחביריים הפורמאליים, אלא מרקמת המחשבה עצמה. פסוקיו קצרים, ואם הם ארוכים, חיבורם בדרך האיחוי בעיקר. הללו פנויים בתבניות הגיוניות, שמתחילתן ומעיקרן יש בהן פשטות וייחוד. להוכחת הדברים נביא קטע חדש, ונציין את מספר המלים בכל משפט:

מי יביע בדידות תהומית ביחר עמקות וביתר צמצום, ושוב — דרך המתקה משעשתה זקנה פשוטה זו (15). זאת רק אחת מאמירותיה הנפלאות (5). לא עם משוררים נולדה שירה (5). מצויה שירה גם אצל בריות, שאינן יודעות כל עיקר על קיומה של זו (13). אך נדרש משורר-אמן, שיגלה את המשוררים והמשורות המצניעים האלה (10). הזקנה פריידא, האומללה בנשים, נמצא לה המגלה שלה (8). פריידא זו שטף דברים בפיה, וכולו מלא

טעם, מלא ליח, מלא לב ונשמה (13). גם רווי פילוסופיות־חיים
עממית־יחידית פאחת (7).

בקטע זה רק משפט אחד יש בו 15 מלים, שניים — 13,
והיתר מ־10 ולמטה. בקטע — שני משפטים מורכבים קצרים
(אחד משפט אופן, ואחד משפט לואי), אחד מחובר, והיתר
משפטים פשוטים, שכל אחד לעצמו עומד. משמנות המשפטים
שניים משפטי־יחוד, שזו הרפכה עברית מקורית, שאין דוגמתה
בלשונות אירופה: 1. הזקנה פריידא... נמצא לה... 2.
פריידא זו שטף דברים בפיה...

קטע זה סימפטומאטי הוא לכתיבתו של קריב, אבל ניתן
לבחור קטעים, שיש בהם משפטים ארוכים יותר, אבל לא
ארוכים יותר בהרבה. גם במשפטים ארוכים אברי המשפטים
מתלפדים בשקיפות יתרה ובתבניות הגיוניות מקוריות. והנה
לדוגמה כמה מן התבניות, שהוא מרבה להשתמש בהן, ואסמן
אותן במלות הפתיחה בלבד; מהם — מהם; אין — אלא אם כן;
לא די — עוד; ולא עוד אלא; אין — ובין; עתים — עתים;
כאלה וכיוצא בהם.

אל התחביר סמוכים עניינים השייכים לתורת
ה ת ע מ י ד . בשם תעמיד אני קורא להעמדת מלים מול מלים,
ביטויים מול ביטויים; פסוקיות מול פסוקיות; פסוקים מול
פסוקים — בכל דרכי העימות, מהן תוכניות, ומהן לשוניות,
עניינים שפמעט שלא נחקרו אצלנו, ודומני שגם לא אצל
הגויים. דב סדן מצטיין בעימותיו (עמדנו עליהם בחוברת הנ"ל),
אבל גם קריב לא משך ידו מהם. עימותיו, הפאים לא באותה
צפיפות כמו אצל סדן — שונים ומגוונים. ואביא לדוגמה (רק

לדוגמה!) כמה מהם, וקודם מן הקטע הראשון שהבאנו בחלקו הראשון של מאמרנו: "עגנון הוא איש-יוצר מן המחופר [טבוע בלשון המשנה: ולא מן המחופר על התלוש, תרומות א, ה], וזה מקום חיבורו [העמיד חיבורו מול המחופר]; אך הוא גם בעל עליות [העמיד בעל עליות מול איש-יוצר מן המחופר], ופה המעלות אליהן" [העמיד ופה המעלות אליהן מול וזה מקום חיבורו].

והרי עוד שתי דוגמאות: 1. שוב מן הקטע הראשון: "סופרים רבים התרפקו על קן מולדתם, עגנון . . . [העמיד כאן עגנון היחיד מול סופרים רבים] עילה את עירו למעין מיתוס" [העמיד את עירו למעין מיתוס, שיש בזה משום ייחוד והגדרה, מול התרפקו על קן מולדתם, שאינו אלא ציון לסנטימנט בלבד]. 2. ועוד פסוק מהמשכו של המאמר: "אך אין המקורות מחייבים בעל תשובה במעשים שאינם בגדרו, אלא ר' חיים הוריד עצמו מפל דרגותיו, עד שכל המעשים שהעניש על עצמו הן בגדרו". הפסוק הראשון והפסוק השלישי מסתיימים במלה בגדרו, אלא שהפסוק הראשון על דרך השלילה ("שאינם בגדרו"), והפסוק השלישי על דרך החיוב ("והן בגדרו"). וכך נוצר ניגוד מעניין, שבא הפסוק האמצעי לישובו, והוא מסתיים במלה דומה בצלילה ושונה בהוראתה: דרגותיו ("הוריד עצמו מפל דרגותיו"). אפשר לצטט עוד משפטים, שיש בהם תעמיד מעניין מבחינות אחרות, ולא באנו כאן למצות את העניין. עימותים אלה, מלבד ערכם האידיומאטי, מצטיינים בחידודם הלשוני. הם מוכיחים את חריפותו של קריב, שעם הפאתוס שלו לא רק תבונה לשונית הייתה בו, אלא גם תחפום לשוני.

אגב קריאה במאמר נתפרר לי, שהמחבר מרבה בצירופים של שמות אברי אדם: צירופי עין — מראה עיניים, הייתה לעיניו, עיניו נתונות, מראית-עין, ועוד. צירופי יד — שהייתה בה יד המלאך המשחית, היד הייתה בכול ("פרא אדם, ידו בכול, ויד כל בו", בראשית טז, יב), נהרג בידי ערבי, בכול שידו מגעת, ועוד. צירופי פנים — קידמו פניו, אור פניו, פנים חדשות; ועוד צירופים באברי גוף אחרים. הצירופים האלה סגוליים הם ללשון העברית מראשית ברייתה, ואפשר לומר מטבע ברייתה, שכן התקשתה העברית מעיקרה במלות הפשטה מתוך נטייתה המופרות להמחשה. אבל פשקריב מקיים את הצירופים האלה בתדירות מרובה בימינו, כשהשפה נשתנתה בתהליך של הידמות ללשונות אירופה — הרי זה מסגוליותו המיוחדת.

וביותר הוא מרבה להשתמש בצירופי פה ולב, וזו העדפה, הראויה שניתן דעתנו עליה. והסב את דעתי לכך קטע קטן במאמרו: "משנאשו הללו (כלומר הציונים שבעיר, שהאורח נטה ללון בָּה) מנאום, ביקשו שיספר להם על ארץ-ישראל, אך גם לזה לא נפתח לבו, וממילא לא נפתח פיו ודחם במה שדחה. אך לימים באו אליו שליחים מחבורה אחרת... ותחילה התחיל לדחותם גם הם, אך דיבור אחד מפי המזמינים הפך לבו אליהם" (עמ' 91). בקטע זה יש עימות כפול של צירופי לב ופה. תחילה הוא אומר לשלילה: לא נפתח לבו, וממילא לא נפתח פיו; ואחר הוא אומר לחיוב בצליבת הביטויים: אך דיבור מפי המזמינים — הפך לבו אליהם.

ועוד צירופי לב מצאנו במאמר, ונביא כמה מהם לפי סדר העמודים: שטף דברים מלא לב, לב המספר הומה, אדם פלבבו, לב המספר עם העבר שגו, קרבת-לבבות, אין לבו עמהם, ועוד. הצד השווה שבכל הצירופים האלה הוא ה י ס ו ד ה מ ט א פ ו ר י . ריבוי זה של צירופי לב ודאי אינו מקרה, ולא דבר טכני, אלא הוא מוכיח על בחירה, בחירה שבמהות, בחירה שנבעה מתוך מהותו של הסופר.

ולעת-עתה נעצור לדוגמה על מקורם ודרך צירופם של שניים מן הצירופים האלה: אין לבו עמהם — פירוש: אין הוא קרוב להם, אין הוא נוטה להם. ובמקרא מצאנו: אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך (משלי כג, ז); איך תאמר אהבתיך, ולבך אין אתי (שופטים טז, טו). הפך לבו אליהם — פירוש: שינה את רגשותיו כלפיהם. קריב טבע את הניב על ידי מיוזג שני ניבים מקראיים: 1. הפך לבם לשנוא עמו (תהלים קה, כה), כלומר אלהים הפך את לבם של המצרים לשנוא את בני ישראל. 2. ויהפך (בנפעל) לבב פרעה ועבדיו אל העם (שמות יד, ה), כלומר נהפך ממה שהיה, שינו את דעתם עליו.

ועתה נעבור לצירופי פה. שניים מהם מצאנו בקטע שהובא למעלה: נפתח פיו, דיבור מפי פלוני; ונוסיף עליהם מעמודים אחרים: יוצא מפי הממונה, דיבור פה, גלם פיו מפל דיבור, עשה פיו שליחותו. כאן רוב הצירופים אינם נראים מטאפוריים (כגון דיבור מפי פלוני, דיבור פה, גלם פיו, יוצא מפיו), שכן את הפה רואים, ואת הלב אין רואים; ואף על פי כן יש כאן יסוד מוחש שאפשר בלעדיו, ולשונות לועז בדרך כלל מותרים עליו. בעברית של היום אנו מחליפים את הצירופים

האלה במלים מופשטות, או פשוט שומטים את המלה פה. קריב נאמן כאן למקורות ואינו מוכן ללכת בדרכי לשונות לוועז. ושמא גם צמידותו אל צירופי פָּה מעידה משהו על מהותו של הסופר. מכל הצירופים נשתהה על צירוף אחד: יוצא מפי הממונה — הצירוף הזה בהקשרו ("... כששמע שם עירו יוצא מפי הממונה...") זכור לנו מן הפסוק הנודע, החוזר כמה פעמים בסדר העבודה ליום כיפורים (לקוח ממסכת יומא): "והפהנים והעם... כשהיו שומעים את השם... יוצא מפי פוהן גדול..."; הוי אומר, לא סתם צירוף מלים כאן, אלא צירוף עמוס מסורת (בסך-הכול מדובר כאן בפקיד-פרוז שבתחנת הרכבת). אבל ייתכן, שלשוננו כאן מושפעת מלשוננו של עגנון בסיפור.

קריב נזקק לדרך הביטוי הממחיש של העברית הקדמונית, שגם מושגים מופשטים הביעה על דרך המוחש, אף על פי שדרך זו נעלמת והולכת משפתנו העברית של עכשיו. צירופי אברי הגוף באים גם, ובעיקר, מתוך נטייתו הפללית לכתוב לשון מטאפורית. ואולי יש בהעדפה זו של צירופי הפה והלב ביטוי או רמז למהותו של קריב, שכוחו ועיקרו בלבו המרגיש ובדיבורו המובהק.